

חכמה תבונה ודעת

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצַלָּל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמִטָּה יְהוּדָה: וַיִּמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים
בְּחֻכְמָה בְּתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה: וְלַחֲשֹׁב מַחְשְׁבַת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת: וּבַחֲרֹשֶׁת אֲבָן לְמִלֵּאת
וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת כָּל מְלָאכַת מַחְשְׁבַת: וְלַהוֹרֹת נֶתַן בְּלִבּוֹ הוּא וְאֶהְלִיאָב בֶּן אַחִיסָמֵד לְמִטָּה דָן: (שמות לה ל-
ד)¹

וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וַיִּקַּח אֶת חִירָם מִצֹּר: בֶּן אִשָּׁה אֱלֻמְנָה הוּא מִמְּטָה נִפְתָּלִי וְאָבִיו אִישׁ צָרִי חָרָשׁ נַחֲשֶׁת וַיִּמְלֵא
אֶת הַחֻכְמָה וְאֶת הַתַּבּוּנָה וְאֶת הַדַּעַת לַעֲשׂוֹת כָּל מְלָאכָה בְּנַחֲשֶׁת וַיָּבֵא אֶל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וַיַּעַשׂ אֶת כָּל מְלָאכָתוֹ:
(מלכים א ז יג-יד)²

וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה' רוּחַ חֻכְמָה וְכִינָה רוּחַ עֲצָה וְגִבּוּרָה רוּחַ דַּעַת וַיְרֵאתָ ה': (ישעיהו יא ב)³

שמות רבה מח ד פרשת ויקהל – בבריאת העולם, במשכן ובמקדש

בג' דברים הללו נברא העולם, שנאמר: "ה' בחכמה יסד ארץ כוונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו" (משלי ג יט-כ)⁴ ובג' דברים הללו נעשה המשכן, שנאמר: "וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת" (שמות לה לא). ובג' דברים הללו נבנה בית המקדש, שנאמר: "וישלח המלך שלמה ויקח את חירם מצור ... וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת" (מלכים א ז יג-יד). וכן כשיעמוד הקב"ה לבנותו לעתיד לבוא, בג' דברים הללו נבנה, שנאמר: "בְּחֻכְמָה יִבְנֶה בֵּית וּבְתַבּוּנָה יִתְכַוֵּן" (משלי כד ג), וכתוב: "וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמְלְאוּ" (שם ד)⁵.

שמות רבה מא ג – הדעת והתבונה למי שהוא אוהב

"ויתן אל משה" (שמות לא יח)⁶ – זהו שכתוב: "כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב ו) – גדולה החכמה וגדולה ממנה הדעת והתבונה. הוי: "כי ה' יתן חכמה", אבל למי שהוא אוהב: "מפיו דעת ותבונה". ... למה

¹ ובהמשך הפרשה, שמות לו א בתחילת העשייה: "וְעָשָׂה בְּצַלָּל וְאֶהְלִיאָב וְכָל אִישׁ חָכֵם לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חֻכְמָה וְתַבּוּנָה בְּהִמָּה לְדַעַת לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְלָאכַת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכָל אֲשֶׁר צִוָּה ה' " (שמות לו א). ועוד לפני כן, בפרשת כי תשא, שמות לא ב-ג, נאמר: "רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלָּל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמִטָּה יְהוּדָה: וַאֲמַלְא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחֻכְמָה וּבְתַבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה". בין שאר תכונות אמני המשכן נזכרת גם "מלאכת מחשבת" וכן "להורות" שהיא פעולה מיוחדת של הפעלת אמנים אחרים ופיקוח על מעשיהם (המדרש הגדול, רמב"ן, אבן עזרא על הפסוק). אבל אנחנו מבקשים להתמקד במשולש: חכמה, תבונה, דעת. ראו פירוש אבן עזרא על 'משולש' זה: "וימלא - הנה השם העיד כי הוא מלא חכמה ותבונה ודעת ותוספת עוד, שהוא חכם בכל מלאכה".

² חוזרות תכונות אלה ונשנות אצל אומן חשוב אחר, חירם מצור, שהיה ה"בצלאל" של שלמה המלך בבניין בית ראשון. שם לכאורה רק בנחושת (ראה את שם מקום היציקה שם) ואילו כאן "בכל מלאכת עבודת הקודש" ובכל החומרים והכלים, בתכנון ובביצוע, ככתוב בפרשת כי תשא: "וְלַחֲשֹׁב מַחְשְׁבַת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת: וּבַחֲרֹשֶׁת אֲבָן לְמִלֵּאת וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת כָּל מְלָאכַת מַחְשְׁבַת". אותה מלאכת מחשבת שנאסרה בשבת.

³ אם נחליף תבונה בכונה, מה שנראה סביר, הרי שגם כאן, בתיאור תכונות מלך המשיח (חומר מגזע יש"י), הסדר הוא חכמה, תבונה (או בינה), דעת. מה שמבקש לדרוש שיש כאן הליכה מהדבר הבסיסי – חכמה, לדרגות גבוהות יותר של הבינה ותבונה ושל דעת שהיא העליונה. ובלשונונו היום, יש הבחנה בין ידע ובין דעת למרות שהם מאותו השורש. ידע הוא כמו חכמה ואילו דעת היא דבר נבון ואולי גם ערכי ומוסרי יותר, בדומה לבינה ואולי אף יותר. כך או כך, במקורות אחרים אין זה הסדר. ראה הפסוק הפותח את ספר משלי: "לְדַעַת חֻכְמָה וּמוֹסֵר לְהַבִּין אִמְרֵי בִינָה". ובהמשך הספר בפרק ב פסוק ו: "כִּי ה' יִתֵּן חֻכְמָה מִפִּי דַעַת וְתַבּוּנָה". ובפרק ט פסוק י שם: "תְּחַלַּת חֻכְמָה יְרֵאתָ ה' וְדַעַת קִדְשֵׁים בִּינָה". האם בספר משלי בכוונה מתחלף הסדר, לומר שאין כאן מדרג?

⁴ ראה גם מדרש במדבר רבה י א: "... הרי שלשה אמהות שמהם נבראו הכל, מיוסדים על אדני פז שישודן היה שלשה דברים משובחים ואין כמותן בעולם. הדא הוא דכתיב (משלי ג) ה' בחכמה יסד ארץ כוונן שמים בתבונה (משלי ג) בדעתו תהומות נבקעו זה הים". אך בגמרא חגיגה יב א נמנים עשרה דברים: "אמר רב זוטרא בר טוביא אמר רב: בעשרה דברים נברא העולם: בחכמה, ובתבונה, ובדעת, ובכח, ובגערה, ובגבורה, בצדק, ובמשפט, בחסד, וברחמים". וראה גם אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מג, שם רשימה של עשרה קצת אחרים.

⁵ מדרש זה מתווסף לאוסף המדרשים המשווים את מעשה המשכן עם בריאת העולם. ראה גמרא ברכות נה א: "אמר רב יהודה אמר רב: יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. כתיב הכא: וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת, וכתוב התם: ה' בחכמה יסד ארץ כוונן שמים בתבונה, וכתוב: בדעתו תהומות נבקעו". ההשוואה בתורה, לא בכתובים ובמדרש, היא מהביטוי "רוח אלהים" המשותף למעשה הבריאה ולמעשה המשכן. ראה גם רש"י במלכים א פרק ז שמרחיב את המשוואה הזו גם לבניין מקדש שלמה: "וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת - שלושה כלי אומנות שהעולם נברא בהן, שנאמר: בחכמה יסד ארץ, כוונן שמים בתבונה, בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג כ) בשלשתן נבנה הבית". אבל העולה מהשוואה זו הוא שיש הקבלה ושוויון בין שלשה אלה: החכמה, התבונה והדעת, ואין ליצור דירוג בהם. כולם שווים, כולם נחוצים לבניין המשכן כבניין העולם. ועל בצלאל וחכמתו כבר הרחבנו כאמור, בדברינו **בצלאל – בצל אל** בפרשה זו בשנה האחרת.

⁶ זה הפסוק המלא החותם את פרק לא בספר שמות: "וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כָּל־כֹּלְתוֹ לְדַבֵּר אֹתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הַעֲדֹת לַחַת אֲבָן כְּתֻבִים בְּאֲצָבַע אֱלֹהִים". זה אותו הפרק שמתחיל בפסוק שהבאנו בהערה מס' בתחילת דברינו: "רְאֵה קָרָאתִי בְשֵׁם בְּצַלָּל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר

הדבר דומה? למלך שהיה לו בן. בא בנו מבית הספר ומצא תמחוי לפני אביו. נטל אביו חתיכה אחת ונתנה לו. מה עשה בנו? אמר לו: איני מבקש אלא מזה שבתוך פיד. מה עשה? נתנו לו. ולמה? על שהיה מחבבו, נתן לתוך פיו. ... משל לעשיר שהיה לו בן, בא מבית הספר ונתן לו מנה. איני מבקש אלא מן הפיצטלין שבתוך פיד.⁷ נטל ונתן לו מתוך פיו ... הוי: "כי ה' יתן חכמה", אבל למי שהוא מחבבו ביותר: "מפיו דעת ותבונה".⁸

רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק ב – ידע מול התבונות

ונחה עליו רוח ה' - כי מה' יהיה כל זה, אמר בתחילה רוח ה' ואחר כך פירש רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה'. וחכמה הוא הדבר שילמדנו אדם וידענו ויהיה מזומן בכל עת, ובינה התבונות האדם במה שלא למד ממה שלמד.⁹

אבן עזרא שמות לא ג – מעבר לחכמה לבינה ולדעת

ואמלא אתו כמו: "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה" (דברים לד, ט), וכתוב: ונחה עליו רוח ד' (ישעיהו יא, ב). ופירש מה היא רוח ד' והיא רוח חכמה ובינה (שם).¹⁰

החכמה היא הצורות האצורות באחרונות מוח הראש. ומלת תבונה גם בינה מגזרת בין, והיא הצורה העומדת בין צורת הדעת ובין צורת החכמה, כנגד הנקב האמצעי במוח הראש. כי החכמה כנגד הנקב האחרון, והדעת המתחברת בנקבי המוח על המצח מההרגשות. ובלשון ישמעאל קורין הדעת אלתיכיי"ל, והתבונה אלפכר"ה, והחכמה אלחכמ"ה.¹¹

והנה בצלאל היה מלא כל חכמה בחשבון, ומדות, וערכים, ומלאכת שמים וחכמת התולדות, וסוד הנשמה. והיה לו יתרון על כל אנשי דורו, שהיה יודע כל מלאכה, כי רבים חכמי לב לא ידעו אפילו מלאכה אחת, על כן כתוב ובכל מלאכה בווי"ו. ... והנה פירוש ובכל מלאכה (שמות לא ג) לחשוב מחשבות.¹²

⁷ למטה ה' הנה: וְאִמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה וּבְתִבּוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה. הבריאה, המשכן, התורה, קשורים ביניהם דרך תשתיית "שלוש האמהות" (ראה הערה 3): חכמה, תבונה, דעת שהן שוות ערך ולכל אחת תפקיד.

⁸ הפיצטלין היינו החתיכה הטובה ביותר שנמצאת כבר בפיו של האבא. ובמקבילה בשיר השירים רבה (וילנא) א ה: "רבי יוסי בר' חנינא ורבנין אמרין: למלך שהיה מחלק אפסיניות ללגינותיו על ידי דוכסין ואיפרכין ואיסטרטלין. כיון שבא בנו נתן לו מיד ליד. רבי יצחק אומר: למלך שהיה אוכל איפסטלין, כיון שבא בנו נתן לו מיד ליד. רבנן אמרי: למלך שהיה אוכל חתיכות, כיון שבא בנו נתן לו מיד ליד. וי"א שמנעה מפיו ונתן לו שנאמר (משלי ב) כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה".

⁹ כאן יש מדרג ברור, כאשר החכמה בדרגה הבסיסית והתבונה והדעת (או הדעת והתבונה) בדרגה שנייה, גבוהה יותר, אך ללא הבחנה פנימית ביניהן. וכבר הארכנו לדון במוטיב הנתינה אל משה בסוף ארבעים היום בהם שהה בהר, בדברינו [ויתן אל משה ככלותו לדבר איתו](#) בפרשת כי תשא. אך ראה דרשה אחרת על הפסוק בגמרא נדה ע ב: "מה יעשה אדם ויחכם? אמר להן: ירבה בישיבה, וימנע בסחורה. אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם! אלא: יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר: כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה".

¹⁰ מהמשכן, הבריאה והתורה, עברנו למלך המשיח שגם הוא התברך (יתברך) ב"שלוש אמהות" אלה וגם בעצה, גבורה ויראת ה'. לעניינינו, אומר רד"ק הבינה היא היכולת להבין דבר חדש, שלא למדתי, מדבר שכבר למדתי. החכמה והדעת בצד אחד והבינה בצד השני הגבוה יותר. וכן מפרש רלב"ג בתחילת פרק ב במשלי על הפסוק: "לְהַקְשִׁיב לְחֻכְמָה אֲזַנְךָ תִּשָּׂה לְבָךְ לְתִבּוּנָה - ואחר שתדע החכמה תטה לבך לדעת התבונה". אבל אבן עזרא במשלי פרק ח אומר: "שהדעת היא הנמצאת אחר החכמה והתבונה" (בהקשר עם ערמה ומזימה שזה עניין בפני עצמו, ראה שם), היינו חכמה ותבונה בצד אחד והדעת בצד השני הגבוה. ואם כל זה לא מספיק, בא רבי בחיי בן אשר בפירושו הסימבולי למצוות שבדברים פרק כב ואומר: "והגג הפרוש על הבית הוא החכמה". אחרי הכל – החכמה. אנחנו היינו אולי אומרים שהחכמה היא התשתית, הבסיס לכל. ראו דברינו [סיני או עוקר הרים](#).

¹¹ רוח ה' או רוח אלהים, אומר אבן עזרא, הוא השילוב של שלושת התכונות: חכמה, בינה ודעת. או נאמר ההפך, מי שיש לו שלוש תכונות אלה הוא שזכה לרוח אלהים.

¹² להבנת קטע זה באבן עזרא נעזרנו בידידנו דר' נחם אילן ששלח לנו את ההגדרות הבאות: "תכ"ל" (הדעת) היא דימוי או רעיון (לא חשיבה מדויקת ולוגית). פכ"ה (תבונה) היא מחשבה, עיון, היסק, דעה, סברה. חכמה היא ידיעה". אפשר גם שמיקום התכונות או החכמות השונות האלה באזורים ומיקומים שונים במוח, מתאים בתפיסה הכללית למיפוי מוח האדם במחקר המודרני, בו לכל תפקוד של המוח יש אזור משלו. ועל כך יעידו החוקרים בתחום זה. נשמח לשמוע את חכמתם, תבונתם ודעתם בנושא בכלל ובדברי אבן עזרא אלה בפרט. עכ"פ, לדעת אבן עזרא הדעת היא דווקא הרגש, הדבר הפחות מובנה.

גם אחרי שלוש התכונות הנאצלות האלה, חכמה תבונה ודעת, מוסיפה התורה ומציינת שבצלאל גם ידע "כל מלאכה". וכדברי אבן עזרא בשמות לה לא: "הנה השם העיד כי הוא מלא חכמה ותבונה ודעת ותוספת עוד, שהוא חכם בכל מלאכה". ומהי עוד "כל מלאכה"? כל המתואר בשני הפסוקים הסמוכים: "וְלַחֲשֹׁב מַחְשְׁבֹת לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְנַחֲשֵׁת: וּבְחַרְשֵׁת אֲבָן לְמַלְאֵת וּבְחַרְשֵׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל מְלָאכֶת מַחְשְׁבֹת". המילים "ובכל מלאכה" יותר משהם סוגרות את פסוק לא הן מבוא לפסוקים לב-לג שאחריו ויש לכתוב נקודתיים לאחריהן: "ובכל מלאכה". וכבר הרחבנו לדון על [בצלאל](#) בפרשה זו בשנה האחרת. מה שחשוב לנו הוא שממלאכת המשכן למדנו את ערכה של המלאכה הבאה אחרי החכמה, התבונה והדעת. חכמת המשכן, תבונת המשכן, דעת המשכן – אין כאן. רק מלאכת המשכן, מלאכת מחשבת. העשייה, הוצאת הרעיון והתבנית אל הפועל.

ובלב כל חכם לב. לעשות מלאכה, כי גם זה ימצא בתולדת האדם, שיוציא מלבו דברים עמוקים במלאכת המידות, והוא לא למד החכמה, ועתה יזכיר כל אשר יעשו.¹³

רד"ק בראשית פרק מט – שכליות מול חושיות

כי ריח היין טוב כולל בעלי הריח ... ואמר "וחכך כיון הטוב" (שיר השירים ז ז). ונאמר עליו זה כי השכליות יעמדו לו במקום החושיות, כמו שנאמר: "ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה', והריחו ביראת ה', לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח, ושפט בצדק דלים וגוי' והכה ארץ בשבת פיו וגוי' " (ישעיהו י"א).¹⁴

רבי בחיי בן אשר שמות יח יא¹⁵ – המידות מול החכמה-בינה-דעת

מכל העם אנשי חיל. כל המידות שמזכיר והולך, והם: יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע, כולם הן בכלל "אנשי חיל" ... בוא וראה כמה כוח וגודל מעלות המידות. שלא נשתבחו הצדיקים והנביאים בתורה כגון נח ואברהם ויעקב וזולתם בתארי החכמה התבונה והדעת, כי אם בתארי המידות, נאמר בנח: "איש צדיק תמים היה" (בראשית ו ט), ונאמר באברהם: "והיה תמים" (שם יז א), וביעקב: "איש תם" (שם כה כז), וכן במשה: "ענו מאד" (במדבר יב ג). וכל זה להורות כי אין עיקר החכמה אלא יושר המידות, כשם שאין האילן עיקר אלא הפרי, וכן דרשו רז"ל (ברכות יז א): (תהלים קיא, ז) "שכל טוב לכל עושיהם", לכל לומדיהם לא נאמר אלא לכל עושיהם.¹⁶

ויקרא רבה א טו – מי שאין לו דעת

"ויקרא אל משה" - מכאן אמרו: כל תלמיד חכם¹⁷ שאין בו דעת, נבלה טובה הימנו. תדע לך שכן, צא ולמד ממשה, אבי החכמה, אבי הנביאים, שהוציא ישראל ממצרים ועל ידו נעשו כמה נסים במצרים ... ועלה לשמי מרום והוריד תורה מן השמים, ונתעסק במלאכת המשכן, ולא נכנס לפני לפנים עד שקרא לו, שנאמר: "ויקרא אל משה".¹⁸

ספרי במדבר פסקא מא פרשת נשא – ברכת ויחונך

"ויחונך" - בדעת ובבינה ובהשכל ובמוסר ובחכמה.¹⁹

¹³ הרי לנו תכונה נוספת: חכמת הלב שנראה שהיא חכמה טבעית שאיננה באה בדרך הלימוד המסודר מהמוח הראש, אלא מהלב. תולדות האדם כאן הוא טבע האדם כמו שיש במקומות אחרים. אבל מלאכת המידות לא הבנו מה היא: מתמטיקה? הנדסה? גיאומטריה? במקור שנחם אילן הפנה אותנו אליו הדין באבן עזרא זה, ספרו של ישראל אפרת הפילוסופיה היהודית בימי הביניים: מונחים ומושגים, תל אביב תשכ"ט, עמ' 139 הערה 4 שם, הוא מעיר: "השווה את הרעיון האפלטוני שהמאתמטיקה היא המתווכת, או החוליה המקשרת בין המחשבה החושנית, או הסברה, או התפיסה החושית, שנושא עניינם הוא התופעה; ובין המחשבה הצרופה, שנושא עניינה האידיאה. השמות בינה ותבונה משמשים אפוא כאן למאתמטיקה". קבלנו אפוא את המשולש הבא: חכמה=ידע, תבונה=חשיבה מתמטית, דעת=דימוי, רעיון, הרגשה.

¹⁴ אחרי כל ההבחנות האלה, חזרנו לפירוש רד"ק על תכונות המלך המשיח (בפירושו לברכת יעקב ליהודה בפרשת ויחי) ומצאנו את הדגש על "שלוש האמהות" כחטיבה שכלית אחת, כנגד החושיות, כנגד השפיטה שלא על פי שיקולים שכליים. כך גם מצאנו, בראייה שנייה, בפתיחה של רבי בחיי בן אשר לפירושו לפרשת ראה בספר דברים: "ושיתקרבו אל מדת הזריות, והוא שמוכיח ומזהיר בנמלה: (משלי ו ו) "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם" ... ואמר: (משלי ז ז) "אשר אין לה קצין שוטר ומושל", הכוונה בזה שאין לה שכל כלל, שכל מה שהיא עושה אינו מכח השכל אלא מכח הטבע בלבד, ומפני שהשכל יש לו שלשה שמות, והם: חכמה, תבונה, ודעת, ואינן מיוחסין כי אם במין האדם לבדו, ושלשתן מין אחד". אדם בכח שכלו צריך לעשות מה שהנמלה עושה בטבעה. אבל לעניינינו "שלושתם מין אחד" – חכמה, תבונה דעת הם שמייחסים את מין האדם ומבדילים אותו משאר כל היצורים. ההבדלים הפנימיים ביניהם, בטלים מול הראייה החיצונית בהשוואה עם בעלי חיים אחרים (רבינו בחיי) ובהשוואה עם אנשים שפועלים בגישה חושית ולא רציונאלית (רד"ק). זו אולי קולה של החשיבה הפילוסופית הרציונאלית של הראשונים בעלי ספרות המחשבה המוסר בספרד ופרובאנס במאות 12-13.

¹⁵ רבי בחיי בן אשר נולד בספרד בשנת ה"א ט"ו (1255) למשפחת הרבנים המפורסמת אבן חלווה, ויש להבדיל אותו מרבנו בחיי בן יוסף אבן פקודה בעל 'חובות הלבבות', שקדם לו בכמאתיים שנה. היה תלמידו של הרשב"א בברצלונה – מתוך פרויקט השו"ת.

¹⁶ נראה שהפעם, בלי כוונה, נתפסנו לרבי בחיי בן אשר בשל מגוון דבריו על החכמה התבונה והדעת – מגוון שמשקף לא רק את רב-גוניות הנושא, כי אם גם את רב-גוניות אישיותו של רבי בחיי. כאן הוא אינו מהסס להעמיד את תורה במידות כנגד החכמה ונספחיה. האבות לא מוכתרים בחכמה בינה ודעת כי אם ביושר המידות. ראה דברינו [ספר הישר](#) בפרשת ויחי.

¹⁷ ובנוסחאות אחרים: 'תלמיד חכמים' שיש אומרים שהוא הנוסח הארצישראלי, בתלמוד הירושלמי.

¹⁸ כאן דעת היא בהחלט בשיטת רבי בחיי בן אשר לעיל, היינו מידה התנהגותית. ועיין אפשר לומר שמתוך "שלוש האמהות", חכמה ותבונה, בסיס הידע ויכולת ההסקה והלימוד הם צד אחד. והעת, השימוש הנכון בהם, הוא הקומה העליונה. כמאמר אבן עזרא במשלי פרק ח שהבאנו לעיל: "שהדעת היא הנמצאת אחר החכמה והתבונה". ראה דברינו [דעה קניית מה חסרת - דעה חסרת מה קניית](#) בפרשת ויקרא.

¹⁹ "שלוש האמהות" צריכות השלמה של "השכל" ושל "מוסר". ראה דברינו [ברכת כהנים](#) בפרשת נשא.

ירושלמי ברכות פרק ד הלכה ד – אין תפילה בלי דעת

רבי אמר: תמה אני היאך בטלו חונן הדעת בשבת? אם אין דעה, תפילה מניין?²⁰

שבת שלום
מחלקי המים

²⁰ רבי יהודה הנשיא תמה איך זה שאין ברכת החונן דעת בשבת (ואולי גם בשאר ימים טובים ומועדים). שיטתו אמנם לא התקבלה להלכה אך ראה שם מחלוקת רב נחמן בר יעקב ורב ששת אם מי שטעה בשבת והתחיל לומר את הברכות האמצעיות של יום חול בתפילת עמידה ונזכר שהיום שבת, אם הוא חותך את הברכה ומפסיק בו במקום שנזכר או שהוא משלים וגומר את הברכה. ונמנו וגמרו שבברכת חונן הדעת, גומר: "הכל מודים בחונן הדעת שהוא גומרה". ראה גם בירושלמי ברכות ה ב שהתקנת ברכת הבדלה "אתה חוננתנו" בברכת החונן לאדם דעת, היא בגלל שיטה זו של רבי.